

Посилання

1. Осокіна Е.А. Золото для індустріалізації: Торгсин. – М., 2009. – 592 с.; Ї ж. За зеркальної дверью Торгсина // Отечественная история. – 1995. – №2. – С. 86 – 104.; Ї ж: Золотая лихорадка по-советски // Родина. – 2007. – №9. – С. 111-117., Марочко В.І. «Торгсин»: золота ціна життя українських селян у роки голоду (1932 – 1933) // Український історичний журнал. – 2003. – № 3. – С.90-103.; Його ж Діяльність торгсинівської системи міста Києва // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 18. – К., 2008. – С. 163-175., Павлова І.В. Торгсини в Західно-Сибірському краї // Економіка і організація. – 2003. – № 3. – С. 162-169.
2. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф.Р-323, оп. 1, спр. 411., арк. 48.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 4051, оп. 1, спр. 23, арк. 35.
4. ДАЧО, ф. Р-323, оп. 1, спр. 411, арк. 75 зв.
5. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, арк. 99.
6. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 30, арк. 72.
7. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 334, арк. 180 зв.
8. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, арк. 25.
9. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, арк. 82.
10. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 150, арк. 2.
11. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 143, арк. 23-29.
12. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, арк. 13.
13. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, арк. 94.
14. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, арк. 142.
15. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 334, арк. 180-180 зв.
16. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, арк. 13 зв.
17. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 543, арк. 1 зв.
18. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 180, арк. 310.
19. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 180, арк. 313.
20. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 330, арк. 162 зв.
21. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 330, арк. 162.
22. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 334, арк. 154.
23. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, арк. 184.
24. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 120, арк. 345.
25. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, арк. 230.
26. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, арк. 220.
27. Підраховано автором за: ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 58; ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 132; ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 334; ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 761.
28. ДАЧО, ф. П-616, оп. 1, спр. 379, арк. 100 зв.
29. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, арк. 228.
30. ДАЧО, ф. П-616, оп.1, спр. 379, арк. 7.
31. ДАЧО, ф. П-616, оп. 1, спр. 379, арк.51.
32. ДАЧО, ф. Р-323, оп.1, спр. 411., арк.69.
33. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 150, арк. 2 зв.

СИНАГОГА: ДІМ ДЛЯ МОЛИТОВ ЧИ ДЕЩО БІЛЬШЕ?

Моїй дружині Галині присвячується

Невпинно минає час. На політичній карті світу держави змінюють одна одну, відходять у небуття епохи, світогляди, люди, а більш ніж тритисячолітня історія існування єврейської нації продовжує дивувати весь світ. Ж.Ж.Руссо писав: «Євреї являють собою дивовижний приклад: закони Нуми, Пікурга і Солон вмерли, тоді як набагато давні заповіді Мойсея живі й дотепер. Афіни, Спарта і Рим загинули – їхні народи зникли з лиця землі; Сіон, хоча і зруйнований, не розгубив своїх дітей. Вони живуть серед усіх націй, але не загубились в них» [1]. Всесвітньовідомий американський письменник Марк Твен казав: «Процент євреїв у списках найвідоміших прізвищ значно перевищує їх відсоток у населенні. Всі століття вони вели боротьбу за виживання...Євреї бачили всіх (єгиптян, вавілонян, персів), перевершили їх усіх і залишаються такими, як раніше, не подаючи ознак занепаду» [2].

Однією з заporук цього феномену, на думку істориків, є існування синагоги. Але перш ніж докладно зупинитись на предметі дослідження, з'ясуємо, хто такі євреї, яка історія розвитку цієї нації, якими цінностями вони дорожать.

Євреї на Україні з'явилися задовго до прийняття іудаїзму Хазарським каганатом у VIII ст. [3]. У IX ст. хазари, оточені степовими кочівниками, мали усі ознаки освіченого народу: організоване правління, розвинену торгівлю, постійне військо. Хазарська держава прославилася правосуддям та віротерпимістю, і гнані за віру приходили до них [1, 126]. Видатний український історик, академік М.Грушевський вважав, що Хазарська держава слугувала захисним щитом для слов'ян від нападів кочівників та могутніх арабських армій [1, 129].

На питання, ким же є євреї в Україні, – етнічною групою чи національною меншиною, учений Н.Шульга відповів, що вони є етнічною групою, маючи глибоку історію на цій землі. Немає сумніву і у тому, що євреї в Україні є і національною меншиною. [1, 13]. Сьогодні в Україні діють близько ста ортодоксальних й понад сорок реформістських іудейських громад, працюють близько двадцяти рабинів. З'явився реформістський, прогресивний іудаїзм. Мають місце змішані шлюби та, на жаль, велика асиміляція [3, 9-10].

В єврейському середовищі є дві основні групи: ашкенази та сефарди. Ашкенази – вихідці з Рейну, а згодом – з усієї Німеччини. Термін «ашкеназьке єврейство» включає в себе общини

Північної Франції, Німеччини та слов'янських держав. Ашкеназькі євреї суворо дотримувались своєї віри і багато приділяли уваги вивченню Талмуда. Вони писали і розмовляли на їдиш [4]. Сьогодні ашкенази складають більшу частину євреїв Європи й Америки та більшу половину євреїв Ізраїлю і Росії. [5, 19-20].

Сефарди є нащадками євреїв, вигнаних у 1490-х роках з Піренейського півострова (теперішні Іспанія і Португалія), або тих, хто покинув його у XVII-XVIII ст. Вони є частиною єврейського народу, розмовляють мовою ладинів. До сефардів належать іракські, іранські, курдські, грузинські, бухарські та кримські євреї. Різниця між ашкеназами та сефардами незначна, бо вони є одним народом і єдиною для них є Тора і синагога [5, 20]

Територія сучасної Сумської області завжди належала до місць традиційного проживання євреїв. Вони мешкали в Сумах, Ромнах, Конотопі, Шостці, Ахтирці, Путивлі, Кролевець та багатьох селах. Найбільш значним місцем єврейських поселень був Глухівський район. Як свідчить історія, їдеї на Глухівщині з'явилися ще за часів Київської Русі. Про це говорять літописи 1090 років, а також спогади голови Глухівського повітового земства Федора Уманця у книзі «Із моїх спогадів по селянському питанню (1885)». Він зазначав, що перші поселення їдеїв на Глухівщині були в селі Уланове, де ще на початку XIX ст. існувало древнє єврейське кладовище. Частина його було перенесено до Глухова. Цвинтар зберігся, існує і є єдиним діючим на Сумщині. На площі 2,5 га знаходиться близько 1500 поховань. На надгробках XVIII-XIX ст. прочитано майже 400 прізвищ [6], [7].

У 1623 р. королевич Владислав заборонив євреям проживати у Чернігівському воєводстві, бо, на його думку, вони «завдавали християнам значної шкоди у торгівлі та ремеслах». Імовірно, що у цей час євреї мешкали і у Глухові. На цвинтарі зберігся надгробок XVIII ст., але, на жаль, велика частина старого кладовища була зруйнована під час війни (не виключено, що з похованнями XVII ст.).

З 1807 р. Глухівський міський магістрат на прохання єврейського Кагалу захищував євреїв до міщанського стану, а у 1849 р. Глухівський повітовий суд уже оформив купчі на землю й нерухомість, придбані євреями у Глухівському повіті.

Станом на 1861 р. у Глухівському повіті проживало 2640 євреїв (26 % усього населення), а вже у 1887 р. – 4570 чоловік. [8, 165].

У 1866-1867 рр. було уведено обмеження на прийом євреїв до середніх та вищих учбових закладів, але дозволено відкриття синагог і молитовних шкіл та будинків. Уже тоді у Глухові існувало дві синагоги, але вони могли задовольнити всіх бажуючих. Одна синагога розміщувалася на розі сучасних вулиць Терещенків і Красної Гірки,

друга – на початку Красної Гірки. На цій же вулиці у будинку № 8 знаходилося керівництво синагогами і молитовними будинками та єврейська школа.

У 1867-1870 роках за проектом Глухівського архітектора О.Гроса ліворуч від Київської брами Глухівської фортеці була збудована білокам'яна двоповерхова золотобрава хоральна синагога. Вона органічно вписалась у архітектурне середовище міста. При відкритті до неї святково були занесені сувої Тори. Під час встановлення радянської влади у Глухові у 1918 р. «...стріляли у синагогу, кров текла рікою, і порвали Тору...» [8, 167]. Не дивлячись на це, керівництво синагоги зібрало рештки сувоїв і склеїло їх.

У довоєнні часи приміщення синагоги пристосували під Глухівський державний архів, але під час відступу частин Червоної Армії у вересні 1941 р. будівлю спалили разом з частиною архіву, аби він не потрапив до рук фашистів [6, 87-88].

Після війни Тору було знайдено на даху будинку по вулиці Суворова, 7. Її спробували використати у домашньому господарстві як матерію (зшити шкарпетки), та врешті-решт віддали сувої сусідам-євреям, котрі 1985 р. віднесли їх до Глухівського краєзнавчого музею. У 2002 р. за сприяння завідувача відділу міськвиконому Д.Г.Савицького та голови Сумської облради М.А.Берфмана Тора була передана Глухівській єврейській громаді.

Що ж таке Тора? Це – священна книга (на івриті – «вчення, наставлення») євреїв, яку Всевишній дав Мойсею (Моше) на горі Синай. Вона буває письмовою і усною і складається з п'яти книг (Пятикнижжє Моисея). Коли говорять про Письмову Тору в широкому розумінні, мають на увазі Танах (скорочене від Тора), тобто Біблію [5, 65-66]. Усна Тора передавалася нащадкам усно, і тільки після завоювання Ізраїлю Римом її було записано і названо Талмудом.

Тора складається з 54 глав. Кожної суботи та упродовж року в синагогах читають недільну главу Тори. День, коли читається остання глава, є святом Сімхат-Тора (Радість Тори) – найрадіснішого свята року. Для проведення служб у синагогах Тора переписується від руки на шматках пергаменту чорним чорнилом, не змінюючи жодної букви [1, 5-6].

Глухівська Тора являє собою пергаментний сувій з 20 зшитих листків довжиною 1320 см і шириною 52 см, намотаних на вал з двома дерев'яними дисками. Перші листки відсутні, низ частково пошкоджений [9]. Для збереження Тори рабин Сумської синагоги Е.Левітанський подарував чохол з розшитою короною, левами, квітами.

Відомо, що у глухівській синагозі проводилися реєстрація народжених дітей, обряди хупи (весілля), бар-міцва (посвячення хлопчиків після 13 років), зустріч Суботи, інші національні свята. Так у 1927 р. у ній була проведена хупа і підписана

ктуба (шлюбне свідоцтво) батьків члена глухівської общини Ганни Полякової-Якутіної Ганни-Ліби Самуїлівни (1901 р. н.) та Дворкіна Наума Лазаровича (1902 р. н.). Копія ктуби знаходиться у музеї історії євреїв Глухівщини.

Відомості про міські синагоги знаходимо у дослідженнях В.Ю.Ткаченка: «У різні часи XVIII-XIX ст. в межах сучасного Глухова діяли три синагоги, які були осередком віруючих євреїв. Одна з них стояла дещо нижче сьгоднішнього бару «Старе місто». Цей храм віруючих було збудовано у 1867-1870 роках. Загального типу споруда розміром 18 x 24 м мала напівсферичну баню, яка утримувалась на високому шестикутному підбаннику» [10]. Слід зазначити, що О.Грос брав участь у проектуванні багатьох православних храмів Глухівщини, у тому числі дзвіниці Миколаївської церкви, реконструкції Вознесенської церкви.

Синагога відіграє важливу роль у житті євреїв, бо є, насамперед, приміщенням для громадської молитви. У перекладі з грецької означає «будинок зібрання». Отже ми бачимо, що функції синагоги набагато ширші. Вона є центром релігійної освіти: по суботах і святах там читають недільну главу Тори, вивчають її і виступають з різних галахічних питань. У ній працюють школи по вивченню Тори для дітей і підлітків. Синагога – це місце зустрічей, зборів, проведення різних свят, а у минулому – і засідань місцевого рабинського суду. Талмуд говорить, що синагога по святості уступає тільки храму і називає її «малим святилищем». Вона керується обраним правлінням. Приходять в «будинок зібрання» у скромному одязі і займають одне й теж місце: чоловіки у кіпах на голові, як правило, стоять знизу, а жінки – на другому поверсі або за ширмою, яка відокремлює їх інших відвідувачів. У кожній синагозі є шафа (арон кодеш), де зберігаються сувої Тори. Приміщення може бути прикрашене фресками, вітражами, різьбленням по дереву. В ньому відсутні зображення людей і різних богів, але постійно горить свічка (вічний вогонь).

Релігійним керівником синагоги є рабин, який повинен мати глибокі пізнання у Письмовій та Усній Торі. Молитви проводять спеціалісти – хазани і кантори. Є люди, які займаються керівництвом общини, фінансовими та іншими справами. Таким чином синагога служить громаді і є інструментом іудейської віри [11].

Збереглися дані про роки служби рабинів глухівських синагог: Нохима Геселевича Шумяцького (1859-1865), Глейзера Арона Хаймовича (1871-1889), Соколовського Мойші Марковича (1890-1900), Жука Пейсаха Ароновича (1901-?) [16]. Кантором синагоги був глухівчанин Письменний Арон-Нисон Самуїлович, який після погрому у 1918 р., ризикуючи життям, узяв у ревкомі дозвіл на поховання жертв погрому і організував поховання, а

списки забрав із собою в евакуацію під час війни.

Перше знайомство автора статті з синагогою відбулось у 2002 р. Рабин Леві показав харківську синагогу, яка є другою за розмірами і оздобі у Європі. Їй вже понад 90 років. Для нас із сестрою Аріадною (наш батько розстріляний за участь у сіоністській молодіжній організації «Трумпельдор») синагога завжди була чимось таємничим і незрозумілим. Після відвідин стало зрозумілим, що синагога – це місце, де євреї спілкуються з Всевишнім, де їхні душі знаходять хвилини спокою і гармонійної рівноваги.

Кожна єврейська сім'я завжди бажала дати своїм дітям освіту. У XIX ст. єврейське населення за освіченістю далеко випереджало корінне, бо вміло читати не тільки єврейською, а й російською мовами. Для початкового навчання існували загальні і приватні школи. У 1883 р. у Глухові працювало 5 єврейських шкіл: 4 хедера, в яких навчалось 28 учнів. На початку XX ст. у місті існувала єврейська трудова школа (закрилася у 1929 р.). Знаходилась вона по вулиці Спаській, 20. Викладання проводилось єврейською та російською. За спогадами глухівчанина Б.Ф.Цегельника, в школі панували чистота і порядок, тиша на перервах, гарна дисципліна, доброзичливе ставлення учителів до учнів. У класах навчалось по 12-15 учнів, їм дозволялось носити довге волосся і пейси. На перервах лунали музика та пісні [6, 88; 8, 167].

Назва «хедер» з'явилася у XIII ст. у Німеччині і означала «кімната», тобто місце, де єврейська дитина набувала основ релігійних знань, заповідей Тори, вивчення Талмуду, рабіністичної літератури. Навчали дітей меламенти (учителі), про яких казали, що «стати меламентом і померти ніколи не пізно», адже вони жили дуже бідно. Громадські хедери влаштувалися для найбідніших дітей і сиріт, які утримувалися за рахунок громади. Заможні родини наймали меламентів для навчання своїх дітей вдома. Вартість навчання на рік складала від 9 до 62 карбованців [3, 33-34].

Встановлено, що один з хедерів у Глухові знаходився недалеко від хоральної синагоги по вул.Шолом-Алейхема (тепер пров.Пожежний, 13). На першому, напівпідвальному поверсі, на великих плитах випікали мацу; на другому проводилися заняття для молоді, а також існував інтернат для літніх жінок.

Після закриття синагог у Глухові існували молитовні будинки «мін'ян», де одночасно збиралось до десяти чоловік, які читали Тору, молилися [6, 88].

Талмуд-Тора – навчально-благодійне громадське єврейське початкове училище для хлопчиків від 6 до 12 років з бідних сімей та сиріт, які утримувалися на кошти громад і пожертвувань. У 80-90 роках XIX ст. почали з'являтися Талмуд-Тори нового типу,

де крім єврейських предметів (Біблія, молитви, давньоєврейська мова, їдиш) викладалися російська мова, арифметика, історія, географія, малювання, правопис, співи, гімнастика. Навчання було розраховано на чотири роки, враховуючи музичне виховання. Відомо, що у Глухові була одна Талмуд-Тора на 20 учнів і молитовні школи для юнацтва Бет-мідраш. З великою вірогідністю можна сказати, що у місті існувала вища релігійна школа ієшива (ієшибота) для поглибленого вивчення Талмуда, адже свого часу відомий учитель Житомирського рабинського училища, а згодом письменник і просвітителі Л.Д.Цвейфель приїхав саме Глухова [3, 48], [12]. На єврейському старовинному цвинтарі чудово збереглася плита (мацейва) з роками життя Л.Д.Цвейфеля: 1815-1888 [13].

Говорячи про синагогу, слід згадати про Суботу (Шабат) – святий день, день відпочинку, свободи. За традицією упродовж року щоп'ятниці після появи трьох зірок сім'я сідає за святковий стіл, запалює суботні свічки, звертається до Бога і Тори. У суботу вранці чоловіки ідуть до синагоги, читають тижневу главу Тори, моляться [14]. Єврейський народ при всіх негараздах вірив у єдиного Бога і в свою Тору.

Майже всі основні єврейські свята пов'язані з боротьбою за існування. Вони мають свої вікові традиції. Головними біблійськими святами є Рош га-Шана (новий рік), Йом Кипур (Судний день), Суккот (свято куренів), Сімхат-Тора, Шабат, Песах, головними історичними – Ханука, Пурим.

Рош га-Шана є не тільки днем початку Нового року, а й днем, коли кожен єврей підбиває підсумки за рік. В синагогах трублять у Шофар (баранячий ріг). Люди вірять, що у цей день Бог заносить їх долі у так звану Книгу Життя і Смерті.

Суккот – свято виходу євреїв з Єгипту, єдності усього народу. Його святкують цілий тиждень у курені без даху, згадуючи про трагічні часи, коли люди страждали, блукаючи сорок років по пустелі.

Ханука символізує свободу, очищення і перемогу у 170 р. до н.е. над греко-сирійським імператором Антиохом IV, який хотів змусити євреїв змінити свою релігію. Свято відзначають 8 днів, запалюючи щодня у Ханукії (свічнику) по одній свічці, яка освітлює все навкруги, даючи людям радість і добро.

Пурим – найвеселіше свято, присвячене перемозі іудеїв у Персії над злодієм Аманом (2300 років тому), який задумав знищити весь єврейський народ. Святкуючи, проводять велику трапезу з піснями і танцями, дарують подарунки, читають у синагогах Мегилат Естер (сувої) [15].

Центральне місце в житті іудеїв займає Песах – свято звільнення від рабства 3300 років тому. У цей день замість хліба їдять мацу (прісний хліб, зроблений з борошна та води за 18 хвилин, щоб тісто не встигло забродити, закваситись) на згадку

про хліб з манни небесної та вологи під час ходи по пустелі.

Отже, узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що синагога – це не тільки молитовний дім і приміщення для зберігання Тори, а поняття набагато ширше. Із синагогою пов'язана вся історія єврейського народу. Вона є об'єднуючим початком іудеїв і дає їм надію на краще.

Посилання

1. Чернова Л. Еврейская мысль сквозь века. Днепрпетровск – Киев, 1999.
2. Айзенштат Г.И. Марк Твен о евреях // Лебн (Жизнь) –1997. – № 6.
3. Монастирський А.І. Єврейський світ. Альманах. – К., 2004.
4. Електронна єврейська енциклопедія. <http://www.Eleven.co.il/article/10358>.
5. Бранновер Г. Еврейская традиция // Шамир. – Иерусалим, 5758 – 1998.
6. Часницький М.М. Глухів. Євреї. Пам'ять жива // Збереження історико-культурних надбань Глухівщини: матеріали Першої науково-практичної конференції. – Глухів, 2002.
7. Часницький М.М. Глухів. Євреї. Пам'ять жива // Лебн. – 2003. – № 12.
8. Часницький М.М. Народження музею // Збереження історико-культурних надбань Сіверщини: матеріали третьої науково-практичної конференції. – Глухів, 2004.
9. Дятленко О.І. Лист директора Глухівського краєзнавчого музею до Міністерства культури і туризму України від 21.11.08 р. № 84.
10. Ткаченко В.Ю. Православна Глухівщина. – К., 2001. – С. 63
11. Айзенштат Г.И. Роль синагоги в еврейской жизни // Лебн. – 1998. – № 9.
12. ГАЖО, ф. 396, оп. 2, д. 280, л. 11-11 зв.; <http://www.jewish-heritage.org/sea4.htm>.
13. Мошик І. У рідний край закоханий // Соборний майдан. – 2008. – № 5.
14. Козодой Рут. Еврейские праздники. – 1988. – С. 57-74
15. Шапиро А. Религиозная жизнь евреев в эпоху Катастрофы // Геула. – 2004 (5764). – Май.
16. Морозова А.В. Єврейське населення Лівобережної України у другій половині XIX – на початку XX ст. – К., 2009. – С. 294.